

Koncz Sándor

A természettudományok művelői és oktatása a Sárospataki Kollégiumban a 15-16. században

450 éve¹ kezdődött a Sárospataki Református Kollégium kialakulásának folyamata. Valószínűleg nem gyors megalapítással, inkább a történeti szervezésbe illő fejlődéssel. Mint általában Európában, a tanítás és nevelés a középkori iskola élő alapjaira épült. Előbb lutheránus színezetet kapott, később fokozatosan és kifejezetten kálvinista irányban erősödött. A protestantizmus elterjedésével, a történeti hagyomány szerint, 1531-ben indult el a reformációs kollégiumi átszerveződés.

A régebbi egyházi-kollégiumi kultúrában a természettudományokat nem a mai értelemben ismerték, oktatását sem így gyakorolták. A letűnt századok fejlődési fokain át érkezhetünk el a jelenhez. A 15. századi, középkorvégi oktatási helyzet Sárospatakon már jelentős a természettudományokra, a 16. századból pedig e tekintetben, reformáció korabeli adatok állnak rendelkezésre. A 17. században az ortodoxia, pietizmus és eklektizmus burkában létezik a természettudomány, a 18. században a spekulatív természetfilozófiából halad az önállóság kivívása felé. A természettudományok öntudatos differenciálódása a 19. században következik be Patakon. A tények alapján e felvázolás szerint törekszem kibontani a témát, szem előtt tartván: a természettudományokat nem Patakon találták ki. A viszonylag gyors felzárkózás azonban tiszteletreméltó fáradozás.²

A középkorvégi helyzet

A természettudományos jellegű ismeretközlés, az európaihoz hasonlóan, hazánkban és Patakon az egyszerűnek tartható gyakorlatias tudnivalók oktatásával vette kezdetét. A középkorban a mindennapok kérdéseire a városi, községi, a világi hatóságokkal együttműködő egyházközségi, plébániai iskolák nagyobb súlyt helyeztek, mint a rendszerint azoknál nivósabb, az egyház kizárólagos érdekeire tekintő káptalani, szerzetesi iskolák. A "hét szabad művészet" köréből az iskolák hol a kvadrivium: aritmetika, geometria, asztronómia, muzsika; hol a trivium: grammatika, retorika, dialektika tárgyköreit választották. A tantárgyak persze kombinálódtak és módosultak. Olykor egyeseket kiemeltek; például a geometria fontosságát, amikor egyházi épületek létrehozásának, díszítésének szükségletei úgy kívánták. Az ismeretek tanítása általában hármas tagozódást mutatott. Elementán az írás, olvasás, szótanulás, némi számolás elsajátítását értették. A latin grammatika a magasabb műveltségbe vezetett be. A humaniora a klasszikus művek tanulmányozását jelentette. A tanítás a magasabb

szinten latinul, az elemi ismeretek terén néha anyanyelven folyt. A természettudományosnak nevezhető gyakorlatias oktatás vallásos misztikummal keveredett. Az 1-es szám Istent, a 2-es az ó- és újszövetséget, a 3-as a Szentháromságot, a 4-es a Máté, Márk, Lukács, János szerinti evangéliumot példázta. Ha a vallás ennyire alakította a legszárazabb tárgyat, a számtant, még inkább a saját képére fordította a többit.

A protestáns kollégiumi kultúra előtt, a vázolt keretben helyezkedett el Patakon a tanítás. Az 1489-90-ben keletkezett Szalkai-kódex nagyszerű bizonyítéka ennek³. Az egykorú, latin nyelvű tananyag-gyűjteményt Szalkai László /1475-1526/, az ország későbbi főkancellárja, majd esztergomi érsek, a mohácsi csatában elesett főúr állította össze, pataki diák korában. Alapja az a tudás, amit 1481-85 között szerzett az európai nivón álló krakkói egyetemen, a bakkalaureus tudományos fokozatú Kisvárdai János; tehát amit oktatva átadott tanítványainak Patakon, mint az egyházközségi iskola rektora. A többrészes, tantárgy-, tankönyvszerű kolligátumot átszövi a hasznos ismeretre törekvés. Az irodalom-poétikai, jogi, a napi életben fontos levél-fogalmazási, az egyházi és világi gyönyörködtetést kielégítő zenei tananyag között az első természettudományos összefoglalás, 54 lapon.

Ez az összefoglalás asztronómiai ismereteket közvetít. Olyan aritmetikai csillagászatot, mely az ókor óta, a Krisztus születése előtti 46-tól használatos, Julius Caesar-féle, "pogány" naptár alapján számítja ki a "keresztyén" időszak dátumaival összefüggő tudnivalókat. Az 1582-ben érvénybe lépett, XIII. Gergely pápa naptár-reformja előtt, nagy gyakorlati szükségként jelentkezett a filozófiai és asztronómiai fizika computusnak nevezett matematikai tudománya. Általa, az egyszerű műveletek: összeadás, kivonás, szorzás segítségével, rögzítették a Föld mozgásán alapuló, a Nap és a Hold keringéseinek változatai szerint, a tavaszi napéjegyenlőséghez kötött húsvét, a hozzá igazodó ünnepek, történeti adatok, az oklevelek keltezésének időpontjait. "A középkori húsvétszámításban így a mai számtanoktatás elődjét láthatjuk."⁴

Szó van a kódexben a föld gömb alakúságáról. Találhatók benne földrajzi vázlatok, geometriai bejegyzések, egészségügyi tanácsok. Az állatövi csillagképek és az emberi testrészek közötti kapcsolatból kiderül, hogy a világ és az emberi test elemei, mint egymásra utaló anyagi szervezet alkotják világrendszerünket. A négy évszak s az emberre gyakorolt hatásaik, a négyféle: kolerikus, szangvinikus, flegmatikus, melankólikus vérmérséklet és a test négy főrésze: fej, mell, vese, máj csillagászati, világmindenségi összefüggésben állanak előttünk. Ebben az egybefűződésben oldhatók meg a szervezet egészségének megtartása, a betegségeknek különféle receptek általi gyógyítása. Mindezek megközelítése nem képzelhető el természettudományos képzés, főleg aritmetika nélkül. Különben a számtant, mint mindennapi szükségletet nem nélkülözhetette a feudális nagybirtokon való gazdálkodás; a céhek, bányászat, adózás számviteli kezelése, a könyvelés sem. De a zene sem. Ezért található az arányokat érintő matematikai anyag a Szalkai-kódex 68 lapra terjedő muzikális részében is.

Reformáció korabeli adatok

A természettudományos oktatás középkorvégi gyökerei s az azokon terebélyesedő lombzat, mint alap és módszer, a folyamatosan reformátussá szerveződő kollégiumban, Patakon, tovább éltek. Magától értetődő, hogy az újkor beköszöntését jelző reformáció elsősorban megújult hitelveinek terjesztésére alkalmas lelkészek és tanítók képzését tekintette fő célnak. Ehhez Patak átvette Wittenberg és Melanchton /1497-1560/ iskoláztatási szellemét: a Biblia megismerését, megismertetését. Természetes, hogy a természettudományok fejlődő ágai a korabeli filozófia és teológia természetbölcseleti köntösében jelentek meg, mint vallásos világnézet. A külföldi akadémiákon végzett pataki tanárok a kor szellemi szintjén haza hozták teológiába ágyazott természettudományos ismereteiket. Azután itthon tanították. Táragszerű az a megállapítás, hogy a réformáció társadalmi jellege egyértelműen haladó. Ellentmondásként viszont természettudományossága, a korhoz mérten, nemegyszer hordoz maradi vonásokat. A természettudomány, – mint tananyag – ebben a dialektikus, mégis előrelendítő feszültségben bomlott ki.

Patakon az időrendben első, nevezetes, jelentősége miatt világhírré emelkedett teológus-természettudós Balsaráti Vitus, másképpen Basarági Vida János volt. Küzdelme, sorsa, tanulása, tanultsága, tanítása tükörként és példaként szolgál a kollégium általános természettudományos kultúrájára. Ízelítőként részletesen ezért tárgyaljuk. Meg azért, mert ő az egyetlen magyar orvos, akinek életét, működését ebből az időből ismerjük. Foglalkoznak vele orvostörténeti művek. Bő adatokkal érzékeltethetjük tehát a református kollégium nem könnyű elindulását a természettudományos művelődés felé. Azt a kezdetet, mely után állandósul Patakon a felelősség a természettudományos képzés iránt.⁵

Balsaráti 1529-ben született a Körös-Maros vidékén, Dombegyházán. Apja, Vida Lukács, Nagylakon várnagyként katonáskodott. A területet a Belgrádból, Bali bég vezetése alatt betört törökök feldúlták. A csecsemőt szájalomból egy harácsoló török katonára az égő ház üszkei közül kivitte az udvarra. A három hónapos fiút, a pernyeként szétszóródó zsarátnokok ráhullásától, a föléje borult bölcsője mentette meg. Szüleit rabságra hurcolták. Soha sem kerültek elő. Az árvát Basarág községben, Fodor Ferenc nevű nagybátyja találta meg. Használatos előneve innen származik. A gyermeket a Dózsa-forradalomban tragikus véget ért Csáki Miklós csanádi püspök nővére, Katalin, Basarág földesurának, Jaksics Péternek özvegye nevelte. Mivel tehetségét felismerte, iskoláztatta. Balsaráti Gyulán, Erdődön, Nagybányán tanult, külföldön járt neves reformátoroktól, mint Dévai Biró Mátyás, Ozorai Imre, Batizi András, Kopácsi István. Mikor ez utóbbi a reformációtól megérintett Patakra jött első tanárnak, Balsaráti követte őt. 1549-től már segédkezett a tanításban. Kopácsi mellett és után, őt tartjuk a kollégium második tanárának.

Balsaráti 1550-ben felkereste a Luther /1483-1546/ fellépése óta híres Wittenberget, ahol Melanchton atyai pártfogásába került. 1554-be elnyerte az egyetemen a teológia és filozófia magiszteri fokozatát. Ehhez az akkori tudomány klasszikusokon (Cicero,

Vergilius s újabban Erasmus) csiszolt munkáin, nemzetközi nyelvek mellett, nélkülözhetetlen volt a görög és héber nyelvek ismerete. A következő évben a magyar diákok cötusza széniorává választotta Balsarátit. A természettudományokban Wittenbergben azokat a nézeteket tanították, melyek a görög Arisztotelész /i.e. 384-322/ óta az egész középkoron át, még a reformáció után soká uralkodtak. Dominált Arisztotelész fizikája. Lényege az, hogy az anyag önmagában jellegtelen. Csak formája által valósul meg. A világ négy eleme: föld, levegő, víz, tűz – a nehéz, könnyű, száraz, nedves, hideg, meleg alaptulajdonságokkal pusztulást hordoz magában. Az égitestek, mint ötödik elem, elpusztíthatatlanok. Az elemek együtt a természet, melynek léte a mozgás. Az égitestek tökéletes egyenletességben mozognak. A világ központja a Föld. Az egész természet felépítése teleológikus, célszerű. A földrajz tanítása az alexandriai geografikus: Ptolemaios /2.sz./ nyomán haladt. Geocentrikus csillagászatra épített, matematikával kombinált ókori kronológiában helyezkedett el a Föld geográfiai képe. Az általános természettudományos ismereteket nagyjából a római Plinius /23-79/ 37 könyvbe foglalt Historia Naturalis című művéből fejtették ki, melyet szerzője számtalan – hivatkozása szerint 2000 – auktorból állított össze. Jó másfél évezred természettudományát ez a mitológikus egybefoglalás szabta meg. Mindehhez az athéni Proklos /411-85/ újplatonista jellegű filozófiai összefoglalása biztosította a bölcsleti együttest. Azt a keretet, mely a gondolkodás és érzékelés hagyományait azzal fűzte rendszerbe, hogy a földi, csillagászati, mozgási jelenségek mögött feltételezte a núszt: az értelmes lelket. Az ókori és középkori felismeréseket a reformáció az általa felszínre került bibliai és teológiai szempontok értékrendje alá helyezte, a maga oktatásának gyakorlatias részében.

Wittenberg e természettudományos szelleméből kiviláglik, mit tanult Balsarátit, s később mit taníthatott Patakon. De e sűrített természettudományos ismertetést indokolja még, hogy az utódok, az európai állapotokhoz alkalmazkodva, sokáig nagyjából a vázolt keretben adták elő a természettudományt. Azaz olyan füzérben, melyben az új felfedezések között, jobbára a régi tanokkal értettek egyet. Világos, hogy így vitatkozó ellentmondások születtek. A birközva győzedelmeskedő utat azonban sohasem lehetett megtakarítani. Balsarátit további élete igazolás erre.

Melanchton szemmel tartotta őt. Mivel észrevette a természeti jelenségek iránti érdeklődését, már teológiai tanulmányai alatt irányította a wittenbergi egyetem 2-3 katedrából álló orvosi fakultására. Balsarátit kis termete is okul szolgált erre. Melanchton nem akarta, hogy a tehetséges, de alacsony ifjú hívek előtt prédikáló pap legyen. Példának ott állt, hogy Luther hasonló okból ugyanezt tette a később híressé vált európai orvossal, Cratoval.

Teológiai központúságával Wittenbergben az orvostudomány arra irányult, hogy fentartsa az Istentől adott egészséget. Gyógyítsa az Istentől az emberre próbául szabott betegséget. Balsarátit orvostanárai Milichius Jacob, Fendt Melchior, Peucer Gaspar voltak. Tudományukat a görög Hippokratész /i.e. 460-377/ és a római Galenusz /131-201/ művei alapján adták elő. Ők már felismerték az anatómia fontosságát. Gyakorolták a sebészetet. Külső okokból rájöttek a betegségek eredetére. A növényvilágból

gyógyszereket alkalmaztak. Bevezették a diétát. Wittenbergben azonban az Európában már a középkortól, főleg a 14. századtól meghonosodott arab orvostudományt kevésbé vették tekintetbe, ami modernebbé tette a gyógyászati eljárásokat. A gyakorlati képzés Wittenbergben nem állt magas fokon. Azért sem, mert boncolásra ritkán kapott engedélyt az egyetem.

A növények ismeretében, a gyógyszerek készítésében Balsarátí kitűnt társai közül. A Wittenbergben nyert orvosi alapok alkalmasnak tűntek arra, hogy Melanchton véden-cét 1556-ban a híres olasz orvosi egyetemekre küldje. A továbbtanuláshoz szükséges anyagiakat maga Melanchton eszközölte ki, Perényi Gábor dúsgazdag magyar földesúrtól. Balsarátí Olaszország felé menve, a wittenbergi egyetem ajánlásaival ellátva, végrehajtotta a szokásos tapasztalatszerző vándorlást: a peregrinációt. Jelek mutatnak arra, hogy Tübingenben megfordult Melanchton barátjánál: Fuchs Leonard /1501-66/ kiváló botanikus egyetemi orvosprofesszornál. Majd ellátogatott a svájci Zürichbe barátjához, Gessner Konrád /1516-65/ jónövű természettudós orvoshoz. Megismerhette híres természettudományi gyűjteményét. Sőt: magyarországi halfajtról információkkal látta el a könyvéhez anyagot gyűjtő professzort. Gessner 1558-ban "Historia animalium" címen megjelent művében több helyen hivatkozik Balsarátira, mint forrásra. Könyvében megemlíti egy katalógust: "Catalogus piscium Hungariae"-t. A magyar halfajtrák e katalógusát Balsarátí állíthatta össze. Ha igen, tekinthetjük ezt Balsarátí első természettudományos művének. Egyben a reformáció után az első olyan természettudományos összefoglalásnak, melynek magyar a szerzője, a későbbi pataki tanár révén, mintegy "tankönyvszerűen" köze lehetett az itteni természettudományos oktatáshoz. Zürichi tartózkodásának megörökítéseként Gessner emlékkönyve megőrizte Balsarátí saját kéziratos bejegyzését. Egy később Patakról Zürichbe küldött levélben bizonyosága maradt annak is, hogy Balsarátí Zürichben kapcsolatba került Bullingerrel /1504-75/, a Zwingli utáni, ottani híres reformátorral.

Olaszországban négy évig képezte magát. Előbb Páduában, melynek 1222-ben alapított főiskoláján már 1231-ben tanult magyar. A 16. század közepén a páduai egyetem orvosi karának európai elismertségét az anatómus boncnok, Vesalius Andreas /1515-63/ vívta ki. És egy másik híres orvosprofesszor: Montanus- Giabattista de Monte /1498-1552/, akit a klinikai oktatás megalapítójaként tisztelnek. Páduában segítette az orvosképzést 1545 óta az Európában elsőként létesült botanikus kert. Vesaliust eltávozása után a vele egy szinten való működő Fellopio Gabriel /1523-62/ követte az anatómia, chirurgia, botanika tanításában. Tőle tanulta Balsarátí az orvostudományokat, kiemelten a sebészetet. Láthatott, végezhetett boncolást, mely az egyetemi oktatásban ott már intézményesedett. Elsajátította a betegség felismerésének, kezelésének gyakorlatát. Páduából Bolognába ment, ahol Aldrovandi Ulissenek /1522-1605/, a növény és állatvilág egyik tudós rendszerezőjének tanítványa lett. Az ő elnöklete alatt ülésezett kollégium vizsgáján nyerte el 1558-ban az orvosdoktorságot. A vizsgát követő szokásos szavazásnál a fehér bab igenje és a fekete bab nemje közül a Balsarátí esetében csupa fehér bab találtatott a gyűjtőládában. Bolognában megválasztották az 1537-ben alapított horvát-magyar intézmény, a Collegium Illiricum-Hungaricum tagjává.

Nem sokára mint ennek elnöke gyógyította a zágrábi püspököt. Majd Rómában, IV. Pál pápa /1555-59/ udvarában működött orvosként. Reformációs meggyőződése miatt azonban távoznia kellett.

Tíz évi tanulmányút után, 1560-ban a gazdag reneszánsz főúr, Perényi Gábor alkalmazta udvari orvosnak és pataki tanárnak. Sárospatakon kívül udvari orvosként huzamos időket töltött Füzér, Eger, Diósgyőr váraiban, ha a beteges főúr 1567-ben bekövetkezet haláláig ezekben tartózkodott. Balsaráti teológiai jártasságára, tekintélyére mutat, hogy közreműködött teológiai vitákon. 1564-ben az úrvacsorai kérdésben, Thuri Pál ellen a füzéri várban tartott bírósági tárgyaláson. 1568-ban pedig a kassai zsinaton, melyen a diszkusszió Egri Lukács szentháromságellenes tanai körül forgott. Balsaráti értett gazdasági kérdésekhez is. Amikor Sztárai Mihálynak, a Délvidékről Perényi által Sárospatakra hívott híres reformátornak, a patrónus halála után anyagi természetű nézeteltérése támadt a helyi magisztrátussal, a kassai kamaránál Balsaráti rendezte az ügyet. Ennek nyomában megnyugtatóan intéződött el még a Kopácsi és Szikszai-Fabricius pataki tanárok birtokának sorsa, s magának Balsarátinak a birtokügye is. Mivel a Perényi családnak magva szakadt, uradalmi a királyra szálltak. Miksa magyar király /1564-1576/ Balsarátit a Perényitől kapott nagyoronjai szőlő, föld, ház ingatlanok megtartásában megerősítette. Sőt lelkészi, tanári, orvosi, írói tekintélye miatt állítólag nemesi rangra emelte. Balsaráti gond nélkül, anyagi függetlenségben tarthatta el több gyermekkel megáldott családját.

1570-ben egy évet Bodrogorosziban lelkészkedett. 1571-ben Sárospatak első lelkésze lett. Mint lelkész-orvos, lelkész-tanár egykori mesterét, Kopácsit is gyógyította. A diákokat szintén. Talán hazánk egyik legelső magas képzettségű iskolaorvosának tartható. Napja szorgos egyházi szolgálattal, gyógyítással, tanítással telt el. Szinte naponta bement a kollégiumba. Tanszerekkel, könyvekkel látta el a diákokat. A természettudományi tárgyakat is tanította. Orvosi előadásokat szintén tarthatott. Meleg, kedves, szerény egyénisége miatt népszerűsége óriásira nőtt. Betegek messze földről zarándokoltak hozzá lelki, testi bajokban orvosi tanácsokért, gyógyszerekért. Nyoma maradt annak, hogy csillapíthatatlan vérzésben szenvedő eperjesi polgárt sikerrel gyógyított. Levélben közölt sárgaság, szomjúság ellen receptet, gyógymódot, megfelelő óvatossággal Kisvárdai Miklós, kisvárdai birtokos esetében. /Milyen történeti érdekesség rejtőzködhet e mögött, ha a szinte 100 év előtti Szalkai-Kódex-szel összefüggésben említett Kisvárdai Jánosra gondolunk? / Balsaráti pénzt gazdagoktól sem fogadott el előre, szegényektől soha. Miközben tanította, terjesztette a természettudományos és egészségügyi kultúrát, saját pénzén patikust alkalmazott. Páduai tapasztalatai alapján a várúrnő virágos és zöldséges kertje mellett gyógynövénykert létesült. Innen nyerték az alapanyagot a gyógyfőzetekhez, gyógyszerekhez.

Teológiai, orvosi témájú könyveket, latin verseket írt. Ő az első pataki tanár, akinek természettudományos irodalmáról tudunk, noha művei nem maradtak fenn. Az irodalmat népszerűen művelhette, amivel a korabeli füveskönyvek, naptárak, kozmogóniák, világrendek, geográfiák, földrajzok, orvosi közlések litaratúrájához zárkozhatott fel. Könyvei kéziratban terjedhettek, mivel kinyomtatásukról nem tudunk. Két termé-

szettudományos megalapozottságú, valószínűleg gyakorlati kézikönyvnek szánt művének tárgya, tartalma hivatkozásokból rekonstruálható. A latin nyelvű címe: "De remediis pestis prophylactici", 1564. Perényi Gábornak ajánlotta. Könyvét a pestis megelőzése miatt írta; az ehhez szükséges étrendet ajánlotta. A pestis okairól az volt a meggyőződése, hogy a levegő terjeszti. E szörnyű, fertőző népbetegség ellen megfelelő gyógymódot javasolt. A teológiai és gyakorlati érveket egyeztetette össze könyvében. A járvány kitörésekor az emberek pestismentes helyekre igyekeztek. "Cito, longe, tarde" volt a jelszó: gyorsan, minél messzebbre menni és soká maradni. Balsaráti szembeszállt a maradi egyházi nézetrel, hogy a pestis Isten sújtó keze, előle nem szabad menekülni, orvosi segítséget sem lehet igénybe venni. A segítség, gyógyítás híveként hazai gyógyfüveket sorolt fel. Külföldi gyógyszereket azoknak, akik be tudták szerezni. S mindezt az elterjedt arany-, amulett-készítmények helyett. Magyar nyelvű munkája négy könyvből állt. "Magyar chirurgia, azaz a sebgyógyításnak mesterségéről", 1568. Az első magyar sebészeti munka. A borbély-sebészeknek szükséges, hazai viszonyok között megvalósítható gyakorlatot tárgyalja benne. Mit kell tenni csonttörés, csonthelyreigazítás, löfegyver-okozta, vagy egyéb sebek kezelése, gőrcsök, fájdalmak, széklet-, vizelet-bajok, epe-, vesekő eseteiben? Milyen kenőcsök, gyógyszerek alkalmazhatók? Hogyan lehet a mérgezést felismerni, mivel gyógyítani? Az érvágást, köpölyözést végrehajtani?

Balsaráti 46 éves korában, 1575-ben halt meg. Az a pestis vihette el, mely Patakon 1575-76-ban pusztított. Halála napján még gyógyított. Életét végigkínzó vesekő betegségben szenvedett. Időnként köveitől megszabadult, mert gondosan diétázott. Temetése óriási gyülekezettel mutatta ismert közkedveltségét és azzal, hogy Kassai Zsigmond Dávid verssel örökítette meg emlékét. Élete történetét sok adattal első sorban annak a Wittenbergben, 1576-ban kiadott latin gyászbeszédnek köszönhetjük, amit tanártársa és sógora, Szikszai Fabricius Balázs tartott felette. Ugyanő hosszú verset írt sírjára. Halálára pedig elégiát Beregszászi Péter.

1 A tanulmány 1981-ben készült.

2 Dr. Koncz Sándor (1913-1983) sárospataki teológiai tanár, egyetemi magántanár, alsóvadászai lelkész két jelentős könyvén kívül (Kierkegaard és a világháború utáni teológia; Miskolc, 1938; Hit és vallás. A magyar református vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása; Debrecen, 1942) számos tanulmányt, cikket publikált. Sok igehirdetése, tanulmánya, jegyzete kéziratban maradt. Élete utolsó szakaszában, sárospataki levéltárosként, ismét foglalkozott tudománytörténettel. "A filozófia és a teológia oktatása 1703-1849 között" (In: A Sárospataki Református Kollégium története. Tanulmányok Alapításának 450. évfordulójára; Budapest, 1981. 116-154.o.) című tanulmányának készítésekor meggyőződött arról, hogy a Sárospataki Kollégium oktatási-nevelési rendszerében egységes világképben gondolkodtak. Ennek szerves része volt a természettudományok művelése és oktatása. A 450. évforduló kapcsán, 1980-81-ben elkezdte ennek feldolgozását. Az itt közölt töredék készült el, amelyet néhány apró javítástól

eltekintve eredeti stílusában adunk közre. A jelentős kéziratok jegyzet-anyag várja a további szisztematikus elemzést. Levélben érdeklődőknek - a szerkesztőség közvetítésével - készséggel átadja a jogörökös; szakdolgozati, cikk- vagy tanulmány jellegű feldolgozásra. A természettudományos szakkérdések értelmezésében leánya, Koncz Éva biológia-kémia szakos középiskolai tanár segítette. Munkájáról lásd két írását, a hivatkozásoknál. Párhuzamos tanulmány: Gaál Botond: A természettudományok oktatása és művelése a Kollégiumban, in: A Debreceni Református Kollégium története, szerkesztette: Barcza József, Budapest, 1988. 592-626.o. A kutatók szíves figyelmébe ajánljuk még: Dr. Koncz Sándor: Életrajzi vázlat és bibliográfia. Készült 2000-ben, szerkesztette: dr. Koncz Gábor, 230. o. Tanulmányozható: Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei, Nagykönyvtár.

3 Mészáros István: A Szalkai-Kódex és a XV. század végi sárospataki iskola, Budapest, 1972 című műve alapos részletességgel mutatja be a kódexet.

4 Szénássy Barna: A magyarországi matematika története. Budapest 1970.

5 Szikszai Fabricius Balázs: Oratio funebris de vita et morte clarissimi Ioannis Viti Balsaratii. Wittenberg 1576. - Pataki tanárok emléke kortársaik verseiben. Szikszai Balázs sírverse Balsarátii Vítus sírjára. Beregszászi Péter elégiája Balsarátii halálára = Sárospataki Református Lapok 1932. XXVII. évf. 27.sz. 140.o. - Ritoókné Szalay Ágnes: Balsarátii Vítus János magyar orvosdoktor a 16. században, Budapest, 1976. - Szombathi János: A sárospataki ref. kollégiumnak rövid történetje, főpatronusainak, kúratorainak, professzorainak és közelebbi időbeli széniorainak lajstromával = Sárospataki Lapok. 1885. IV.évf. 886-868.o. - Nagy Barna: Pataki csillagok a XVI. Században = Confessio. 1980.1.sz. 48.sk.o. - Matricula et acta Hungarorum in universitatibus Italiae studentium. Veress Endre: A paduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai, Budapest, 1941. 98-100.o. - Zsindely Endre: Bullinger Henrik magyar kapcsolatai. Studia et acta ecclesiastica. II. köt. Budapest, 1967. 75-76.o. - Nagy Barna: Méliusz Péter művei. Könyvészeti és tartalmi áttekintés, különös figyelemmel a most felfedezett műveire s a forráskutatói feladatokra. tanulmányok és okmányok a Magyarországi Református Egyház történetéből. II. köt. Budapest, 1967. - v.ö. Méliusz vitatkozik Balsarátival. Debrecen-egervölgyi hitvallás. Confessio ecclesiae debreciensis, confessio catholica 1562. Méliusz: Pestis ellen védekező irata: Apologia et abstersio ecclesiae Debreciensis a caluniis quibus temere apud academias et principes accusatur. Debrecen 1564. - v.ö. Beythe András: Fives könyv. Németujvár 1595. - XVI. századi magyar orvosi könyv. Varjas Béla kiadása, Kolozsvár 1943. - Demkó Kálmán: A magyar orvosi rend története a XVIII. század végéig, Budapest, 1814. - Réti Endre: A magyar orvosi iskola mesterei, Budapest, 1969. 15-16.o. - Mayer Ferenc Kolos: Az orvostudomány története, Budapest, 1927. 180.o. - Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek. III. köt. Budapest, 1931. 184.o. IV. köt. Budapest, 1940. 236.o. - Weszprémi István: Magyarország és Erdély orvosainak rövid életrajza, Budapest, 1960. I. köt. - Elekes György: A sárospataki főiskola orvostanárai és egészségügye. Különlenyomat az Orvosi Hetilap 1932. évi dec. 24. 51.sz.-ból. - Koncz Éva: Visszapillantás a természettudományok történetére a sárospataki kollégiumban. In: Iskola a Bodrog partján. 450 éves a sárospataki kollégium, 1981. Koncz Éva: A természettudományok oktatása = Természet Világa, 1981. 112. évf. 10. sz.